

3. At være døv

3.1. Bestilling og brug af tolk

Professionelle tegnsprogstolke er uddannet til at tolke simultant mellem dansk tale og dansk tegnsprog. De tolker alt, hvad der bliver sagt, så præcist som muligt. De er upartiske og neutrale og har tavshedspligt.

Når døve og hørende kommunikerer gennem en tegnsprogstolk, er tolken både de døves og de hørendes tolk.

Bestilling af tolk

Når man bestiller tolk (se telefonnumre sidst i artiklen og bag på mappen) skal der oplyses om:

- Tid (dato, start- og sluttidspunkt). Man kan ikke regne med at kunne overskride sluttidspunktet. Det kan være, tolken skal videre til en ny tolkeopgave.
- Sted (adresse og telefonnummer).
- Den/de døve tolkebrugere.
- Tolkeopgavens art (hvilket arrangement, der skal tolkes).
- Betaling (hvem skal betale).
- Tolken får løn for at forberede sig til en opgave. Hvis man har skriftligt materiale i form af manuskript eller dagsorden, kan man sende det til tolkeadministrationen, som sørger for at den/de pågældende tolk/tolke får det.

Tolkeadministrationerne har en pjece med praktiske oplysninger om brug af tolk, for eksempel en oversigt over tolkenes arbejdsvilkår. Den fås ved henvendelse til tolkeadministrationen (se telefonnumre sidst i artiklen og på mappens bagside).

Betaling

Det er vigtigt, at man har aftalt med forældrene, hvem der sørger for at bestille og betale tolk.

Ifølge Servicelovens princip om Sektoransvarlighed er *»den offentlige sektor, der udbyder en ydelse, service eller et produkt, ansvarlig for, at den pågældende ydelse er tilgængelig for mennesker med nedsat funktionsevne.«*

(Vejledning nr. 43 og 58 til Lov om Social Service, Socialministeriet 1998. *Se hæftet desuden »At være døve forældre« s. 5.)*

Det betyder, at det er jordemoder, sundhedsplejerske, daginstitution eller skole, som har ansvar for, at der bliver bestilt og betalt tolk til f.eks. forældresamtaler, konsultationer, forældremøder og andre arrangementer.

Sociale begivenheder, som f.eks. fødselsdage, familiefester og lignende, dækkes ikke af princippet om Sektoransvarlighed. Døve forældre har mulighed for at få dækket tolkeudgiften via Det Sociale Tolkeprojekt. (Tolkeadministrationerne kan give nærmere oplysninger).

En tegnsprogstolk koster 585,-kr./time (januar 2003). Prisen inkluderer tolkens transport til og fra tolkestedet samt tolkens forberedelsestid.

Visse tolkeopgaver kræver to tolke. Det gælder f.eks. opgaver, som varer to timer eller mere. Det er Tolkeadministrationerne, som vurderer, hvornår en opgave kræver to tolke.

Tidsfrister for bestilling

Frister for bestilling af tolk er afhængig af, hvor i landet, man bor. Men det vil oftest være tirsdag eller onsdag senest kl. 9.00 ugen før man skal bruge tolken.

Man kan rekvirere en brochure fra tolkebestillingsstederne, der giver præcise oplysninger om frister, priser og regler for afbestilling af tolken.

Der er stor tolkemangel i Danmark. Det kan derfor være, at man får afslag på en bestilling.

Gode råd om at bruge tegnsprogstolk

• *Tolken skal sidde overfor den/de døve*

Tolken skal sidde overfor de døve forældre og ikke ved siden af. Det vil oftest betyde, at tolken kommer til at sidde ved siden af personalet. På den måde kan forældrene se tolken og omvendt.

• *Praktiske ting*

Kontorstol: Tolken skal have en kontorstol med hjul at sidde på.

Lysforhold: For at forældrene kan se, hvad tolken siger, skal der være ordentligt lys på tolken.

Pauser: Tolken har krav på ca. 10 minutters pause for hver time.

Tolken skal sidde overfor de døve forældre, så de kan se, hvad der bliver sagt.

- **Tal i almindeligt taletempo**

Tegnsprogstolke tolker samtidig med, at der bliver talt (på dansk eller på tegnsprog). Man kan derfor bare tale i et almindeligt taletempo, og man behøver heller ikke holde pauser undervejs i talestrømmen for tolkens skyld. Tolken vil altid være nogle sekunder bagefter det, der bliver sagt, men man kan roligt fortsætte med at tale – tolken er med.

- **Tal én ad gangen**

Tolken kan kun tolke en person ad gangen. Tal derfor ikke i munden på hinanden.

- **Tal til forældrene, ikke tolken**

Man skal tale direkte til forældrene (ligesom man henvender sig til hørende forældre) og ikke til tolken.

- **Den/de døve tolkebrugere kigger på tolken**

Det forvirrer ofte nye hørende tolkebrugere, at døve (forældre) mest kigger på tolken – og ikke på den hørende, der taler. Men forældrene bliver nødt til at se, hvad tolken tolker.

Det er vigtigt, at personalet kigger på forældrene og ikke på tolken. Det fastholder, at det er en dialog mellem personale og forældre – og ikke mellem personale og tolk.

- **Fortæl, hvem der taler**

Hvis der er mange personer til stede, kan det være svært for tolken at kende/holde styr på, hvem der siger noget. Man kan derfor hjælpe tolken og gøre det klart for forældrene, hvis man lige siger sit navn, de første par gange, man siger noget. Efterhånden vil tolken kunne genkende folk på stemmen og vil så lettere kunne angive for forældrene, hvem der taler.

- **Tolken er neutral**

Tolken er neutral og tager ikke parti. Man skal derfor ikke spørge tolken direkte om de døve forældre eller tolkeopgavens indhold. Det er ikke tolkens opgave at tage stilling til det. Det betyder selvfølgelig ikke, at man ikke må snakke med tolken.

Det kræver stor koncentration at tolke, og det er derfor vigtigt at huske, at tolken har brug for at holde pause i pauserne. En pause for tolken er ikke kun at få rejst sig og strakt benene, men også at få sluppet af og klaret hjernen.

Find Center for Døve, Tolkeadministrationens adresser og telefonnumre på bagsiden af omslagsmappen eller i afsnittet »Hvem – Hvad – Hvor?«

3.2. Hørenedsættelse og døvhed

At have en hørenedsættelse eller være døv er ikke entydige begreber. Der kan være forskellige årsager til, hvorfor en person har en hørenedsættelse, hvornår den er opstået, hvor stor hørenedsættelsen er, og hvad det betyder for den enkelte person og kommunikationen med andre mennesker. Oftest bruger man betegnelserne hørehæmmet, døv eller døvbleven som en inddeling af personer med hørenedsættelser.

Døve

Døve mangler enten hørelsen helt eller har en så begrænset hørerest, at den ikke kan bruges til at opfatte talesprog. Tegnsprog er derfor døves naturlige sprog og kommunikationsmiddel (*se artikel 3.2 Tegnsprog*).

Døve er enten født døve eller blevet døve i barndommen. Til gruppen af døve hører også døvblevne og svært hørehæmmede, som vælger at have deres sproglige, sociale og kulturelle tilhørsforhold i døveverdenen. De fleste døve har en lille hørerest og er derfor i stand til at registrere forskel på lyd/ikke-lyd, som for eksempel støj fra flyvemaskiner og lastbiler. Disse døve kan have glæde af et høreapparat, som kan give en akustisk fornemmelse af det omgivende miljø.

Mange døve bruger høreapparat til støtte i forbindelse med mundaflæsning og til at få forstærket forskellige lyde i trafikken eller i andre situationer, hvor opfattelsen af lyd kan give vigtige signaler.

Hørehæmmede

Er man hørehæmmet, har man mistet så stor en del af sin hørelse, at man har brug for at få lyde forstærket i større eller mindre omfang. De fleste hørehæmmede bruger derfor høreapparat og har glæde af det. Men et høreapparat giver ikke den normale hørelse tilbage og yder kun begrænset hjælp, hvis man har et større høretab.

De fleste hørehæmmede støtter sig i større eller mindre omfang til mundaflæsning, som en hjælp i kommunikationen med andre.

Nogle mennesker med svære hørenedsættelser bruger tegnsprog eller elementer fra tegnsprog som støtte til dansk tale. Af den grund føler nogle svært hørehæmmede sig mere knyttet til gruppen af døve end til gruppen af hørehæmmede.

Døvblevne

Er man døvbleven, er man født og opvokset som hørende. På et tidspunkt i livet har man mistet hørelsen helt eller så store dele af den, at almindelig talesproglige kommunikation ikke længere fungerer. Selv om døvblevne har mistet hørelsen, er dansk stadig deres modersmål, og de er fortsat i stand til at tale dansk, men de kan ikke høre tale.

En del døvblevne har bevaret en hørerest, så de ved hjælp af høreapparat kan opfatte baggrundslyde.

Andre vælger at få Cochlear Implant, som er et apparatur, som gennem elektriske impulser giver mulighed for at opfatte lyd og tale i forskellig grad. (*Se artikel 3.4 Tekniske hjælpemidler*)

Man regner med, at der er mellem 1.500 og 2.000 døvblevne i Danmark. Hvert år bliver mellem fem og ti danskere døve. Derudover kommer et større antal ældre hørehæmmede, hvis hørenedsættelse tiltager i et sådant omfang, at de reelt må betragtes som døvblevne.

Antal

Man antager, at cirka 500.000 mennesker i Danmark har en hørenedsættelse i en eller anden grad. 4–5.000 af disse udgør gruppen af døve, som har en meget stor hørenedsættelse og kommunikerer på tegnsprog.

Der fødes ca. 65 børn om året med en varig hørenedsættelse. Cirka halvdelen af dem har så svær en hørenedsættelse, at de må betragtes som døve. Det er kun i de færreste familier, at både forældre og børn er døve. Mellem 5 og 10% af alle døve har døve forældre.

Årsager til døvhed

Skader under svangerskab/fødsel, infektionssygdomme eller arvelige faktorer kan forårsage døvhed eller hørenedsættelse. I nogle tilfælde kender man ikke årsagen.

Nyere forskning tyder på, at døvhed og hørenedsættelse i over halvdelen af tilfældene er forårsaget af arvelige faktorer.

Døv, hørehæmmet eller døvbleven?

Med betegnelserne døv, hørehæmmet eller døvbleven søger man at gruppere personer med høretab med hensyn til grad, tidspunkt for hørenedsættelse og konsekvenser for kommunikationen med andre. Der kan siges noget generelt om disse forskellige grupper, men man skal huske, at de problemer, som nedsat eller manglende hørelse medfører, opleves meget forskelligt og individuelt.

3.3. Tegnsprog

Betegnelsen *tegn*sprog eller *døves tegnsprog* bruges om det sprog, døve bruger, når de taler med hinanden eller med hørende, der har lært tegnsprog af døve fra en tidlig alder og som har en lang og stadig kontakt med døve og døves kultur.

Tegnsprog er opstået blandt døve

Tegnsprog er ikke et konstrueret sprog, der er lavet af hørende for at hjælpe døve. Det er opstået naturligt, hvor døve har mødtes, og mange nationale tegnsprog har deres egen individuelle historie, som er blevet overleveret fra generation til generation – ligesom talesproget er blevet det.

I 1807 blev det bestemt, at alle døve børn skulle indberettes og bringes til Det Kongelige Døvstummeinstitut i København. Ved at mange døve kom til at bo samme sted og man begyndte at undervise på tegnsprog, udviklede det danske tegnsprog sig.

Tegnsprog er ikke internationalt

Tegnsprog er opstået naturligt forskellige steder i verden, hvor døve mødes. Det udvikles ligesom talesprog ved at det bliver brugt. Ligesom det ville være praktisk med kun ét talt sprog i verden, ville det naturligvis have været praktisk, hvis der kun havde været ét tegnsprog. Så kunne man bedre tale med folk fra andre lande. Men sproget har stor betydning for menneskers identitet, og det ville være svært at få folk til at skulle tale et andet sprog, end deres eget.

Der har til tider været idéer fremme om at konstruere et internationalt tegnsprog, ligesom hørende til forskellige tider har forsøgt sig med at konstruere et internationalt talesprog. Men tilsyneladende er de konstruerede sprogs skæbne, at de ikke er specielt livskraftige og levedygtige.

Når det er slået fast, må det også siges, at tegnsprog verden over har mange fælles træk – mange fælles naturlige tegn, fælles træk i mimik og kropssprog osv. Så når døve fra forskellige lande mødes, kan de i praksis lettere kommunikere med hinanden, end hørende kan, når de mødes.

Et visuelt sprog

Tegnsprog er et visuelt sprog. Sproget ses og udføres med hænderne foran kroppen i modsætning til et talesprog, der tales og høres gennem mund og ører.

På talesprog er det kun muligt at sige et ord ad gangen. På tegnsprog kan man derimod udtrykke flere sproglige informationer samtidig. Det skyldes, at tegnsprog ikke kun udføres med hænderne, men også med mimik, krop, øjne og mundbevægelser.

Mange tegn er ledsaget af en mundbevægelse. Nogle gange svarer mundbevægelsen til det tilsvarende danske ord. Andre gange har tegnet en mundbevægelse, der ikke svarer til noget dansk ord. Der findes også tegn, som slet ikke har nogen mundbevægelse.

Hørende, der ikke har kendskab til tegnsprog spørger ofte, om man kan udtrykke abstrakte begreber på tegnsprog. Det kan man.

Døve er vant til at overvinde kommunikationsproblemer i et større omfang, end hørende er det. Døve er vant til, at de fleste hørende ikke til fulde kan tegnsprog, og de er ofte meget tolerante overfor andres forsøg på at bruge tegnsprog, ligesom de er vant til – og ofte villige til – at modificere/tilpasse deres sprog, så hørende der ikke er så gode til tegnsprog, kan forstå det.

I øvrigt hedder sproget 'tegnsprog' og ikke døvesprog eller fingersprog.

Tegnsprog er ikke bare dansk lavet med hænderne

Tegnsprog har sin egen grammatik og ordstilling, som er forskellig fra dansk talesprog. Det betyder, at dansk tegnsprog ikke er dansk udført med hænderne. Dansk og tegnsprog er to forskellige sprog, som ikke kan bruges samtidig, uden at væsentlige dele af såvel udtryk som forståelse går tabt.

Det betyder dog ikke, at man ikke kan tale dansk og samtidig sætte tegn til de ord, man siger. Denne kommunikationsform kaldes tegnstøttet kommunikation. Når man bruger tegnstøttet kommunikation, taler man dansk med dansk ordstilling og dansk grammatik og understøtter aflæsningen af den danske tale med tegn. Derudover bruger man enkelte træk, der er hentet fra tegnsprog. Men der er tale om en blanding af sprogene, og det er derfor hverken dansk eller tegnsprog.

Tegnstøttet kommunikation er således ikke et sprog, men en konstrueret metode, som kan lette kommunikationen mellem hørende med et begrænset tegnsprog og døve.

Kan døve tale?

Mange døve kan tale, da døvhed ikke påvirker eller ødelægger taleorganerne. At kalde døve for døvstumme er således forkert og kan blive betragtet som et skældsord.

Når de fleste døve alligevel ikke bruger stemmen til at tale med skyldes det, at det er vanskeligt at lære at tale, hvis man ikke kan høre, hvad man selv siger, og hvis man ikke ved, hvad lyd er. Døve kan ikke med hørelsen kontrollere stemmestyrken eller få et indtryk af, om deres stemme lyder pæn.

Døve kan imidlertid godt bruge deres stemme. Når døve er sammen, vifter de typisk med en arm, hvis de vil i kontakt med en anden. Men er døve sammen med hørende, ved de af erfaring, at hørende ikke nødvendigvis opfatter en 'viften' som et tegn på, at man gerne vil sige noget. Derfor vil døve ofte bruge stemmen til at påkalde sig opmærksomhed, hvis de vil i kontakt med hørende.

Samfundets accept af tegnsprog

Siden den første døveskole blev oprettet i København i 1807 har der været et miljø i Danmark, hvor døve kunne mødes og snakke sammen på tegnsprog. Men der har altid været mange diskussioner og stridigheder om, hvorvidt døve skulle lære tegnsprog (tegnmetoden) eller lære at tale (talemetoden).

Og det har fået stor betydning for samfundets syn på døve og tegnsprog – og døves eget syn på tegnsprog.

I mange år foregik diskussionen blandt hørende lærere på de forskellige døveskoler, men op gennem 1960'erne har tegnsprog langsomt fået fodfæste i Danmark. Døve er selv begyndt at blande sig i debatten. Og efterhånden er samfundets forståelse for, at tegnsprog er døves sprog blevet udbredt.

I Danmark har man inden for de sidste 20 år dels oprettet en tegnsprogstolkeuddannelse, dels gjort tegnsprog som fag obligatorisk på døveskolerne.

Man er også i gang med at oversætte gudstjenesteritualer, tekster/læsninger til gudstjenestebrug og en del salmer til tegnsprog, ligesom man har påbegyndt arbejdet med en tegnsprogsordbog i elektronisk form.

Historisk set har mange haft den tanke, at døve skulle tale. Artikulationsundervisningen i skolerne

var udbredt, og eleverne blev straffet, hvis de brugte tegnsprog. Forældre er blevet rådet til at afholde deres børn fra at møde andre døve børn.

Men det viste sig, at når døve børn forlod døveskolerne, søgte mange af dem sammen med andre døve. I grunden ikke så underligt, for hvis man er døv, er det mest naturlige at kommunikere på tegnsprog.

Men hos mange voksne døve er der stadig megen vrede og bitterhed over den undervisning, de blev udsat for, dengang de var børn og gik i skole. Mange ældre døve bruger således nødigt tegnsprog offentligt. De er opdraget med den opfattelse, at tegnsprog er grimt.

Døve kan ikke bare mundaflæse

Alle mennesker – hørende som døve – benytter sig i større eller mindre grad af mundaflæsning. Undersøgelser viser, at vokaler kan aflæses på munden med en sikkerhed på ca. 70 % og konsonanter med en sikkerhed på ca. 30 %. I sammenhængende tale, hvor den ene mundstilling lynhurtigt afløser den anden, er det umuligt at aflæse alle sproglydene. Samtidig komplicerer det danske sprog i sig selv mundaflæsningen, fordi mange lyde formes langt tilbage i munden.

Et lille eksempel på, hvor svært det er at mundaflæse, kan være denne remse. Prøv at kigge i et spejl og uden lyd sige: *mor – bror – bor – bord – mord*. Det er nærmest umuligt at se forskel.

Døve overdriver ikke mimikken, når de bruger tegnsprog

Mange hørende, der f.eks. har set tv-udsendelser på tegnsprog siger, at de synes, døve overdriver deres ansigtsudtryk og mimik.

Det er rigtigt, at tegnsprog i højere grad benytter sig af ansigtets udtryksmuligheder, end talesprog gør det. Det er en del af sproget og bruges til at udtrykke en betydning eller anden sproglig information, som i talesprog udtrykkes med ord eller intonation. Med mimikken kan man f.eks. udtrykke noget benægtende eller markere, at det man siger er et spørgsmål. Følelser som for eksempel glæde, vrede eller overraskelse kan også understreges ved brug af mimikken.

Døves skriftsprog

I modsætning til dansk talesprog, har tegnsprog ikke noget skriftsprog (der findes i øvrigt mange talesprog i verden, som ikke har et skriftsprog). Danske døves skrift- og læsesprog er dansk.

Håndalfabet

Håndalfabetet er en del af døves tegnsprog. Hvert bogstav har en håndstilling, og man kan så stave sig igennem ord. Det bruges især, når man skal stave person- og stednavne, eller for ord, som der ikke findes tegn for.

Mund- hånd-system (MHS)

Mund-hånd-system (MHS) er et særligt system, opfundet af forstanderen for døveskolen i Nyborg,

Georg Forchhammer, omkring år 1900. Det tager udgangspunkt i, at man kan skelne de fleste vokaler på munden, hvor imod konsonanterne er svære at skelne. I mund-hånd-systemet kombineres talen derfor med 14 forskellige håndstillinger, der hver repræsenterer en konsonantlyd. Man taler dansk og ledsager samtidig talen med de forskellige håndformer, der præciserer de forskellige konsonantlyde. Man kan bruge MHS lige som håndalfabetet til person- og stednavne.

3.4. Tekniske hjælpemidler

Der findes forskellige tekniske hjælpemidler til døve, som typisk anvendes ved »alarmering«, dvs. når telefonen eller dørklokken ringer el.lign., eller når hørende eller døve skal i kontakt med andre døve via telefon.

Lyden fra alarmer bliver til lys eller vibration

Hos hørende familier er der knyttet lyd til mange elektriske installationer. Det ringer på døren, babyalarmen giver lyd fra sig eller telefonen ringer.

I familier, hvor en eller flere medlemmer er døve, har man de samme behov som hørende for at blive gjort opmærksom på det signal, der kommer fra »alarmen«.

I stedet for dørklokker, telefonklokker, vækkestreure, babyalarmer, røgalarmer m.v., som hos den hørende familie giver lyd fra sig, benytter man sig i familier med døve medlemmer af andre principper til at give den døve signal om, at et eller andet ringer eller giver alarm – nemlig lyssignal eller vibration.

Lyskaldeanlæggene består typisk af et antal blitzlamper, som er monteret i boligens forskellige rum. Lamperne er som regel indstillet til at blinke i forskellig hastighed afhængig af, om det for eksempel er dørklokken eller telefonklokken, som ringer.

Vibratoralarmen kan enten være en vibrator, som er fastmonteret ved sengen og typisk ligger

under hovedpuden, eller det kan være et trådløst system, hvor man bærer vibratoren på sig i lommen eller i bæltet. Alarmer vibrerer, på samme måde som blitzlamperne, i forskellig hastighed afhængig af, om signalet kommer fra for eksempel dør eller telefon.

I forhold til døve familier med børn er det relevant at vide, at de hjælpemidler, som anvendes i hørende familier, for eksempel babyalarm og røgalarm, også kan tilsluttes til lysanlæg eller vibratoralarm.

Hjælpemidlerne stilles til rådighed for familien efter ansøgning til kommunen.

Telefonering – og anden fjernkommunikation

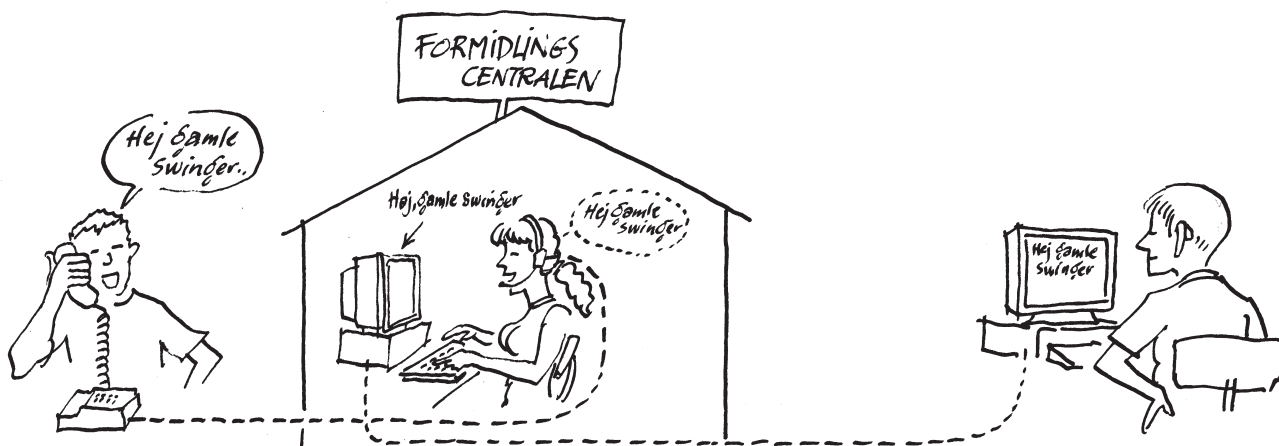
Når døve skal telefonere, benytter de en teksttelefon – dvs. en computer, som via telefonnettet giver mulighed for at skrive til andre, som selv har teksttelefon.

Når en hørende skal telefonere med en døv – eller omvendt – benytter man Tele Danmarks Formidlingscentral (FC). Fra en almindelig telefon taster man 70 11 44 11 og oplyser modtagerens telefonnummer. Herefter formidles samtalen af en person på Formidlingscentralen, som dels skriver det, man siger til modtagerens computerskærm, dels læser det op, som modtageren skriver tilbage.

Til akutte situationer findes et nødkaldenummer: 80 80 33 11.

Babyalarmen kan tilsluttes lyskaldeanlæg eller som vibrator.

Teksttelefonen er som regel udstyret med en telefonsvarer, så man kan skrive sin besked til den døve, hvis han eller hun ikke svarer telefonen – og har sat sin telefonsvarer til. Man kan også lægge en besked på telefonsvareren gennem Formidlingscentralen.

Telefonering via teksttelefon foregår noget langsommere end hørende normalt er vant til, og situationen kan være lidt uvant de første gange. Men man får god vejledning af telefonisten, hvis man ikke har telefoneret på denne måde tidligere.

Teksttelefoner stilles til rådighed for døve abonnenter efter en særlig ansøgning.

Netop fordi telefonering er lidt mere besværligt og langsommeligt for døve, har mange døve familier suppleret deres teksttelefon med andre kontaktmuligheder:

- Telefax
- E-mail
- Mobiltelefon med SMS (Short Message Service)

Høreapparat

Høreapparater benyttes mest af hørehæmmede til at få forstærket lyd og tale, men også en del døve bruger høreapparat. Den døve bruger imidlertid mest høreapparat til at blive orienteret om baggrundslyde eller som støtte til mundaflæsning.

Der findes en relativt ny og avanceret form for høreapparat, Cochlear Implant, som gennem

elektriske impulser kan give meget svært hørehæmmede eller døve mulighed for at opfatte lyd. En del af apparaturet bæres på øret som et høreapparat, og en del af elektronikken indopereres i det indre øre. CI tilbydes i dag til de fleste døve børn inden for de to første leveår. Og desuden tilbydes CI til børn og voksne, som på grund af sygdom eller lignende akut mister hørelsen.

Teleslynge

En del svært hørehæmmede eller døve, som bruger høreapparat, har også udbytte af teleslyngeanlæg.

Teleslyngeanlægget overfører lyden trådløst til høreapparatet via elektromagnetiske bølger. Et teleslyngeanlæg i den hørehandicappedes bolig kan overføre lyden fra for eksempel radio og tv samt fra dør- og telefonklokke direkte til høreapparatet.

Kilder, hæfte 3

Nielsen, P.: (red) Kommunikation med døvblevne, døve og hørehæmmede (pjece), Videnscenter for døvblevne, døve og hørehæmmede 1998.

Tegn på tegnsprog. Holdninger og kultur, Center for Tegnsprog og tegnstøttet Kommunikation, 1989.

Vestberg, P.: *Medfødt døvhed eller hørenedsættelse*, Skriftserie 1997 – nr. 4, Videnscenter for døvblevne, døve og hørehæmmede.